

**TRABAJO FINAL DE GRADO EN TRADUCCIÓN E
INTERPRETACIÓN**

TREBALL FINAL DE GRAU EN TRADUCCIÓ I INTERPRETACIÓ

Departament de Traducció i Comunicació

TÍTULO / TÍTOL

Anàlisi traductològica de *Ulysses/Ulisses*

Autor/a: Nadia Sala Morell

Tutor/a: Josep Manuel Marco Borillo

Fecha de lectura/ Data de lectura: juny 2015

Resumen/ Resum:

(aprox. 300 palabras /paraules)

La curiositat per Joyce em va guiar al seu *Ulysses* per fer aquest TFG, i per realitzar aquesta tasca faltava la figura d'un traductor, que en aquest cas és Joaquim Mallafrè. En aquest treball, l'anàlisi traductològica consisteix en una anàlisi qualitativa de la traducció de Mallafrè que se centrarà en tres aspectes principals que ell també analitza en el seu llibre *Llengua de tribu i llengua de polis*, el qual ha sigut una font de documentació molt important per entendre la seua manera de traduir. Aquestes tres qüestions són les al·lusions intertextuals, els jocs de paraules i els registres que apareixen en les vint primeres pàgines del primer capítol. A més a més, farem un breu repàs de Joyce i de la seua obra, *Ulysses*, així com també de Mallafrè i de la seua concepció de la traducció literària, que després ens ajudarà a entendre la seua metodologia durant la traducció de l'*Ulisses*.

Palabras clave/ Paraules clau: (5)

Ulisses, Joyce, Mallafrè, traducció, anàlisi traductològica

Índex

1. Introducció.....	4
1.1. Justificació, motivació i objectius.....	4
2. Metodologia de la investigació.....	4
2.1. Fases i procediment	4
3. Joyce i la seua obra.....	6
3.1. Context i característiques.....	6
4. Mallafrè i la seua obra	8
4.1. Context i característiques.....	8
4.2. Idees sobre la traducció	9
5. Anàlisi traductològica de <i>Ulysses/Ulisses</i>	11
5.1. Al·lusions intertextuals	12
5.2. Jocs de paraules	15
5.3. Registres	17
6. Conclusions (validació dels objectius)	19
6.1. Reflexions	20
6.2. Relació del treball amb els coneixements adquirits a la carrera	21
6.3. Interessos futurs	21
7. Bibliografia.....	21

1. Introducció

1.1. Justificació, motivació i objectius

La primera idea que se'm va ocórrer per fer el TFG va ser l'*Ulisses* de James Joyce. Sabia que no era un tema fàcil, sinó més bé un dels més complicats, però, tot i això, la curiositat que sentia pel tan famós escriptor i la seua famosa obra va ser el que va fer decantar-me a prendre aquesta decisió. Crida l'atenció el fet que l'única traducció editada en català siga la de Joaquim Mallafrè, tot i que Joan Francesc Vidal Jové ja en va fer una al 1966, la qual no fou publicada. Aleshores resulta interessant saber quins reptes hi va haver d'afrontar.

Des d'un principi, dedicar aquest TFG a l'*Ulisses* anava a ser un repte, una missió àrdua, però que s'ha emprés amb ganes per descobrir què era això de què tots parlaven. Tots sabem que James Joyce és un d'aquells autors universals que han creat obres que han marcat la literatura i que han deixat una petjada inesborrable. Com molts altres lectors, quan u descobreix aquesta obra per primera vegada se n'adona, d'una banda, de la complexitat que representa traduir-la i, d'una altra, de la bellesa que caracteritza l'*Ulisses*.

Els objectius no són altres que els de satisfer eixa curiositat i fer una anàlisi qualitativa de la traducció de Mallafrè, és a dir, una anàlisi que se centrarà en unes qüestions concretes sense intenció de quantificar tot allò que aparega. Per tant, em centraré en tres qüestions principals: al·lusions intertextuals, jocs de paraules i registres. La idea és veure quin mètode o procés es va seguir per resoldre-les quan anaven sortint en traduir la novel·la.

2. Metodologia de la investigació

2.1. Fases i procediment

Per parlar sobre les fases i el procediment metodològic, es farà un recorregut pels passos que hem seguit tot fent una breu explicació d'en què ha consistit cadascun d'ells.

En primer lloc, fem la lectura de l'*Ulisses* en anglés per veure quines característiques presentava el text i quines en podrien ser les dificultats que va tindre Mallafrè en la seua tasca traductora. Durant aquesta primera lectura, arribem a la conclusió que al primer capítol hi ha suficients pàgines per analitzar totes aquelles qüestions problemàtiques que pugen sorgir. A més a més, cal destacar, però, que la

lectura no és gaire fàcil i que costa molt de seguir el fil. No tots els dies u s'enfronta a un repte així.

En segon lloc, passem a la lectura de la traducció al català de Mallafrè; en eixe moment moltes de les coses que es perden durant la primera llegida de l'original ara ja s'entenen. És com si tot cobrara sentit. Per fi. És de suposar que tots estarem d'acord a considerar admirable la traducció de Mallafrè, perquè com a bon traductor sap donar-li l'essència de Joyce al text i aconsegueix que siga una lectura comprensible (molt més que amb l'experiència que és té amb l'original).

En tercer lloc, i com a part de la documentació, ens endinsem en la lectura del llibre *Llengua de tribu i llengua de polis: bases d'una traducció literària* (1991) de Joaquim Mallafrè, que forma part de la bibliografia amb què es farà l'anàlisi traductològica. Aquest llibre, que deriva de la seua tesi doctoral, explica la manera com va concebre la traducció i quin va ser el procés o el mètode que va seguir per a prendre decisions al llarg de la seua traducció.

En quart lloc, ens posem mans a l'obra amb l'elaboració del que seria l'índex i el cos del treball, és a dir, pensar en com s'explicarien i s'organitzarien les idees en aquest TFG.

Després d'acudir a tutoria per veure si anàvem pel bon camí, es va haver de fer una xicoteta reestructuració de l'índex i a partir d'aquest moment ja es va poder començar a redactar el treball.

Tot allò explicat anteriorment fa referència als passos bàsics de l'elaboració i de la documentació del treball, però ara passaré a explicar com es farà l'anàlisi traductològica, que es troba en l'apartat 5 d'aquest treball.

Doncs la idea és la de fer una anàlisi traductològica qualitativa, és a dir, identificar els jocs de paraules, els registres i les al·lusions intertextuals —que són les qüestions que es tractaran— que apareixen al capítol per analitzar el mètode o l'opció per què Mallafré es va decantar a l'hora de fer la traducció. Com que el primer capítol té aproximadament unes cinquanta pàgines i està dividit en tres apartats interns, l'anàlisi serà sobre el primer d'aquests tres apartats interns, el qual té al voltant d'un vint pàgines.

3. Joyce i la seua obra

3.1. Context i característiques

Per a contextualitzar Joyce i la seua obra és molt útil la informació que proporciona la versió anglesa de l'*Ulysses*. Cedric Watts, professor de la Universitat de Sussex, encapçala la seua introducció a *Ulysses* amb una frase molt reveladora de Joyce que diu així: «I've put in so many enigmas and puzzles that it will keep the professors busy for centuries arguing over what I meant, and that's the only way of insuring one's immortality». I tant que l'ha aconseguida.

James Joyce va nèixer a Rathgar, un suburbi de Dublín, el 2 de febrer de 1882. Com que pertanyia a una família nombrosa, va anar experimentant, a poc a poc, com el seu nivell de vida disminuïa i com anava acostant-se a la pobresa. Durant la seua etapa escolar sempre va destacar per ser un alumne intel·ligent. Va passar la seua infància en escoles catòliques, on va entrar en contacte amb la religió, els clàssics llatins i les llengües modernes; açò, en el futur, tindrà influència en ell i es veurà reflectit en les seues obres. Es pot afegir que era una persona culturalment cosmopolita; que es preocupava per la política del seu país; i que, fins i tot, va realitzar la traducció d'algunes obres.

Ulysses rep aquest nom perquè és l'equivalent llatí d'Odisseu en grec, de l'*Odissea* d'Homer, que era un dels herois preferits de Joyce quan era menut i anava a l'escola. La història (Watts, 2010: 18) gira entorn a tres personatges principals. Un d'ells és Leopold Bloom, un pare que sent un buit molt gran perquè va sofrir la pèrdua d'un fill que sols tenia onze dies de vida i a partir d'aquest moment troba que li falta alguna cosa; es podria considerar jueu per ascendència, cristià per baptisme, irlandès per naixement, escèptic per reflexió i amable per naturalesa (ibid.). Stephen Dedalus és un altre dels personatges principals. Acaba de perdre sa mare fa poc i necessita una figura paterna, va viure durant alguns anys fora i vol ser escriptor. La relació que existeix entre Bloom i Dedalus dóna a entendre que cadascun d'ells fa les necessitats de l'altre. El tercer personatge principal és Marion (Molly) Bloom, atractiva, espavilada, de ment oberta i cantant talentosa. Molly fins ja quasi el final de l'obra no cobra tot el protagonisme que potser mereixia; per això, Joyce acaba *Ulysses* amb els seus pensaments, donant-li un toc femení a l'obra.

El lapse temporal en què ocorre l'obra ocupa unes 20 hores d'un dijous i primeres hores de divendres. Com ja és ben sabut, la història transcorre en Dublín, ciutat de la

qual Joyce en fa una descripció molt detallada, per no dir del tot perfecta, perquè gaudia de molt bona memòria.

En *Ulysses*, Joyce fa ús d'unes 30.000 paraules diferents. Aquesta, com descriu Watts, és una novel·la sorprenentment moderna, però experimental, difícil i desafiant que es troba profundament arrelada a la cultura antiga; potser existeix una connexió amb el fet que Irlanda posseeix una cultura oral tradicional molt rica, la qual resulta estar un poc oblidada, ja que es fa ús d'una llengua imposada, com és l'anglès.

Pel que fa al seu domini tècnic i lingüístic, és un text extraordinari, tot i que de vegades difícil de comprendre; però també és una novel·la humana i divertida que commou.

A més a més, per a Watts *Ulysses* és experimental en la representació que fa de la consciència i en l'esforç per explotar, amb gran virtuosisme, els recursos de la llengua. El que s'espera de nosaltres, els lectors, quan llegim la novel·la és que tinguem sentit de l'humor, que estiguem preparats per connectar els detalls amb el tot, que parem atenció als temes i als leitmotiv, que els rics en cultura literària i musical tinguem memòria, i que posseïm sensibilitat i una immensa força imaginativa.

Esta ha sigut una breu introducció a Joyce i a la seua novel·la, i sols queda afegir que allò que l'autor va aconseguir, tot i que no de manera immediata, fou acabar amb els tabús, perquè exposa una ficció més realista en la qual es descriu amb tot detall tot allò que fins a eixe moment el realisme havia censurat, com temes del tipus: micció, defecació, masturbació, fetitxisme, etc.

Malgrat que Joyce volguera donar-los mal de cap als professors i als estudiosos, va tenir la gran i deliberada amabilitat d'explicar que «en cada capítol apareixia no solament un paral·lel homèric diferent, sinó també (sovint) un escenari, òrgan del cos, art, color, símbol o tècnica diferents» (Watts, 2010: 13).

Les crítiques que ha rebut aquesta novel·la han sigut, des d'un principi, molt dispars. Endemés, va estar censurada durant molt de temps en alguns llocs perquè consideraven que tenia un to pornogràfic, acusació a la qual Joyce va respondre dient que simplement allò que es reflectia en la història era la realitat de la consciència humana.

4. Mallafrè i la seua obra

4.1. Context i característiques

Joaquim Mallafrè i Gavalda va nèixer a Reus el 1941. És professor, escriptor, assagista i traductor. Llicenciat i doctor en filosofia i lletres per la Universitat de Barcelona, exercia de professor a la Universitat Rovira i Virgili. Ha estat també docent i catedràtic d'anglès a l'Institut de Batxillerat Gaudí de Reus i ha rebut diversos premis i distincions per la traducció d'*Ulisses*, de *Qui a casa torna* i pel llibre *Llengua de tribu i llengua de polis*. El 1998 li fou concedida la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya per la seua tasca pedagògica i traductora.

Quant a la traducció del *Ulysses*, Mallafrè diu que per a emprendre una traducció com aquesta cal una bona dosi d'il·lusió i un cercle de suport al voltant per donar una espenta quan u ho necessita. Conta que, abans de posar-se amb la traducció, va llegir les versions traduïdes que s'havien fet a Argentina i a França, i, després d'haver estat fora i haver tornat, el 1972, durant unes vacances, va decidir posar-se a traduir les primeres pàgines; fou a partir d'aquest moment que li va resultar impossible parar. La tasca més àrdua va ser la de trobar una editorial que volguera publicar el llibre, perquè aquest era un dels llibres que tenen un «dubtós reeixir», com diu Mallafrè, i les editorials no s'arriscaven a perdre diners. No obstant això, va haver-hi una editorial que va apostar per l'*Ulisses* i el 1981, per Sant Josep, se'n va fer la presentació.

Per a realitzar la traducció s'havia de fer una bona interpretació del que diu el text i no deixar-se guiar per les intuïcions, que podien ser errònies. El que ocorre és que l'*Ulisses* és una obra arrelada en la cultura del seu país, és a dir, la cultura anglo-irlandesa, la qual es pot reexpressar en la nostra llengua gràcies a la universalitat de la novel·la. Per tant, calia fer una documentació a fons, tant de l'anglès com del català. Per fer tota aquesta documentació, Mallafrè va tenir en compte una sèrie d'elements (1981: 115-118): *Ulysses* de James Joyce; les altres obres de Joyce; la biografia de l'autor; l'entorn històric; la bibliografia sobre l'obra de Joyce; altres traduccions de *Ulysses*; enciclopèdies i diccionaris anglesos; diccionaris anglès-català/castellà/castellà-català; enciclopèdies i diccionaris catalans; diccionari de sinònims; traduccions de l'anglès al català; i, per últim, la cerca del detall, de la paraula viva, entre altres coses.

En el seu llibre *Llengua de tribu i llengua de polis: bases d'una traducció literària* (1991), llibre que deriva de la seua tesi doctoral, ens conta com va ser el procés de presa de decisions i com va ser aquella documentació prèvia a la traducció per fer front a les dificultats que se li presentaven. Aquest llibre servirà més endavant per fer l'anàlisi traductològica del primer capítol de l'*Ulisses*, però més concretament un dels apartats que hi apareixen, com s'explicarà en el punt 5. Mallafrè considera la traducció com una manera de llegir a fons una obra, i en aquest llibre va voler reflectir algunes d'aquelles qüestions problemàtiques que se li han presentat al llarg de la seua vida professional en algunes de les seues traduccions. Podríem dir, com Mallafrè deixa caure en algun moment del llibre, que va ser a partir de la traducció de l'*Ulisses* que va decidir fer aquesta tesi, i d'això tothom n'hauria d'estar agraït, perquè és una font de dades molt important i valuosa.

4.2. Idees sobre la traducció

En aquest apartat es parlarà d'algunes qüestions abordades per Mallafrè en *Llengua de tribu i llengua de polis: bases d'una traducció literària* (1991), que han encarrilat la traducció de l'*Ulisses* i les quals es basen en la documentació i l'estudi previ que en va fer el traductor.

El primer que cal saber és que Mallafrè fa una distinció molt clara entre dos tipus de traducció literària: la didàctica i l'artística.

Per traducció didàctica entén (1991: 101) «aquella que permet l'accés del lector a l'obra original, que l'interessa com a tal obra original, però no en coneix prou la llengua per a poder prescindir de la guia que representa la traducció». Amb aquest tipus de traducció, Mallafrè es refereix a aquella que es fa a les escoles quan s'està aprenent una nova llengua. L'autor creu que fer aquest tipus de traducció resulta molt útil perquè els alumnes aprenen un nou idioma, tot i que considera que potser no siga la manera més adequada d'ensenyar als futurs traductors.

Per contra, per traducció artística entén:

La traducció artística és una traducció que busca la transmissió de l'obra d'art completa en una altra llengua, amb una equivalent capacitat d'atracció i de coneixement d'un autor per part d'un públic anàleg, el qual no coneix la llengua en què fou escrita l'obra. (Mallafrè, 1991: 110)

Aquest tipus de traducció és aquella que és feta per ser llegida com una obra original en la llengua d'arribada, la que pretén causar en el lector d'arribada les

mateixes sensacions que l'obra escrita en versió original. Per tant, Mallafrè, en el cas de l'*Ulisses*, en fa una traducció d'aquest tipus amb l'aspiració que el lector de la llengua d'arribada pugui viure l'obra com ho faria el lector de la llengua original.

Hi ha una frase de Mallafrè (1991: 293) que resumeix ben bé la idea del que seria la traducció artística: «L'obra original és al lector de l'obra original, com la traducció és al lector de l'obra traduïda. El traductor assumeix el paper de l'autor repetint la mateixa obra en una altra llengua».

Una vegada entesa aquesta distinció entre traducció literària didàctica i artística, ja podem centrar-nos en qüestions més concretes de la traducció, i per a això continuem amb la següent reflexió de Mallafrè:

En traduir l'*Ulisses* havia de tenir en compte les referències no explícites de l'obra, el sentit global a què m'ajudava la bibliografia, les relacions de cada capítol amb les distintes ciències o arts, colors i tècniques, que han assenyalat tants comentaristes (l'esquema Gilbert-Gorman, l'esquema Linati, etc.). Però hi havia la dificultat de cada frase concreta, l'una darrere de l'altra amb problemes diferents. [...] Joyce és difícil per molts conceptes; empra moltes expressions prefabricades, activa clixés, recrea motlles, de tal manera que dóna al lector la impressió que ja les ha sentides abans. I així és en molts casos. I, quan se les inventa, ho fa sovint amb el tipus de creativitat que podríem trobar en un dublinès a qualsevol bar. (Mallafrè, 1991: 141)

Així comença el capítol v de *Llengua de tribu i llengua de polis: bases d'una traducció literària* (1991), on Mallafrè fa una breu explicació d'allò que Joyce feia en la seua obra, de l'efecte que creava amb les seues paraules enginyoses. Aquesta reflexió ens ajuda a veure el desafiament a què s'enfrontava. Davant aquesta situació va haver d'elaborar una manera, un mètode, que poguera ajudar-lo a eixir del pas; el que va fer fou crear una mena de fitxes per classificar tota la informació que li apareixia i després se li va ocórrer ordenar aquestes fitxes en dues categories o grups: tribu i polis. I és així com aquestes dues paraules serveixen per dividir la llengua en dues categories que anaven a facilitar-li la tasca de la traducció. Dues categories que fan referència a la memòria oral i a la memòria escrita respectivament. Mallafrè explica que eixa memòria oral el va posar de nou en contacte amb la seua llengua, el català, llengua que havia descuidat amb el pas dels anys, però la qual sabia que podia millorar i recuperar acudint al botiguer amic, a la tia Riudecanyes o al seu germà gran (1991: 143).

La llengua de tribu, a més, comprèn la comunicació oral entre individus de xicotets grups, dels quals s'aprenen les tradicions, les cançons populars o els jocs infantils, fet que enriqueix eixe llenguatge oral.

No ens oblidem tampoc que el traductor no sols havia de ser capaç de traslladar el missatge denotatiu dels mots, sinó també el missatge connotatiu dels jocs de paraules, de les frases fetes o de les al·lusions que anaven sortint. I es va adonar que tant en l'anglès com en el català aquest sentit connotatiu no resultava tan complicat de reproduir per la proximitat que existia a nivell tribal, és a dir, a nivell de les tradicions i costums dels grups reduïts que semblen ser de temàtiques iguals tot i que expressades en llengües diferents.

D'una altra banda tenim la llengua de polis, que es crea per comunicar-se amb gent que és de lluny, que no pertany a eixos grups tribals. Llavors, el que diu Mallafrè és que es crea l'escriptura. Una escriptura que pretén arribar a més gent i no centrar-se només en aquests grups tancats.

Per tal de donar un poc de llum sobre el que s'ha dit de la tribu i la polis, i per resumir el que seria cada cosa, es podria dir que la llengua de tribu és una llengua un tant més privada, que es caracteritza per fer ús d'un registre més col·loquial o familiar, mentre que la llengua de polis és una llengua més pública, la d'un poble, ciutat o país, en el sentit d'un gran col·lectiu, que es caracteritza per fer ús d'un registre més estàndard o administratiu que la majoria entenen i que no es típic d'un grup reduït.

Mallafrè també afirma que existeixen uns ponts que uneixen la llengua de polis amb la llengua de tribu, i aquests ponts estarien conformatats per l'escola i pels mitjans de comunicació. El paper que juga l'escola com a pont és el «d'aprofitar els recursos de tribu per a vehicular coneixements de polis, els quals, amb la preparació progressiva, primer general i després especialitzada, afermen un llenguatge propi» (1991: 303). I pel que fa als mitjans de comunicació, aquests, amb els mitjans audiovisuals d'avui dia, arriben més fàcilment a la gent i ho podríem considerar com una mescla clara de la tribu, d'allò d'oïda i oral, amb la polis, d'allò visual i escrit.

5. Anàlisi traductològica de *Ulysses*/*Ulisses*

L'anàlisi traductològica de l'*Ulisses*, com ja s'ha mencionat abans en algun moment, fa ús del *Capítol IV. Traducció literària de Llengua de tribu i llengua de*

polis: bases d'una traducció literària (1991) de Mallafré. Dins d'aquest capítol trobem diversos apartats, com són: la traducció artística i didàctica, de la qual ja s'ha parlat; de la denotació i la connotació; del to emotiu; de les frases fetes; dels jocs de paraules; dels camps semiòtics; d'al·lusions marcades i no marcades; dels registres; del ritme, rima i melodia; i, finalment, dels sons i al·literacions.

Com es pot observar, es tracta d'un capítol bastant complet que comprèn molts temes. Per fer aquesta anàlisi solament ens centrarem en alguns apartats, ja que tractar-los tots excedirà l'abast d'un treball de fi de grau. Com ja s'ha dit en l'apartat de la metodologia, les qüestions que es tractaran seran les al·lusions intertextuals, els jocs de paraules, i, per últim, els registres.

Aleshores, per il·lustrar cadascun d'aquests temes ho veurem per apartats on es tractarà individualment cada qüestió.

5.1. Al·lusions intertextuals

Les al·lusions intertextuals, segons diu Mallafré, no vénen necessàriament marcades en el text, però se sobreenten. Com bé diu el traductor, són «referències a dites i refranys familiars, a cites literàries, polítiques, etc., que no tenen una marca al text i que només quan són conegudes actualitzen totes les potencialitats d'una lectura». (1991: 129)

Al llarg d'aquestes pàgines apareixen diverses al·lusions a la mitologia, a moments de la litúrgia o a obres de la literatura.

En primer lloc veurem aquelles al·lusions que fan referència a la mitologia. Per tant, començarem amb el nom d'un dels personatges principals, Stephen Dedalus, que està relacionat amb la mitologia grega, més concretament, amb Dèdal (Daedalus), pare d'Ícar, que va construir unes ales perquè ambdós pogueren escapar del rei Minos. En anglés, Mulligan l'anomena *Kinch the knife blade* i Mallafré ho va traduir com a «Kinx el trempaplomes». En aquest cas va adaptar a la fonètica catalana el nom *Kinch*, que ve del mot anglés *kinchin*, que significa «nen» o «xicot» i estaria relacionat amb un dels relats anteriors de Joyce (*Retrat d'un artista adolescent*); però, pel que fa a *knifeblade*, ho ha traduït per «trempaplomes», que és una eina de treball per la condició d'artesà que tenia Dèdal i que el diccionari descriu així: «Coltellet, petit ganivet de butxaca, com el que hom emprava per a tallar les plomes d'escriure d'origen animal»; en aquest sentit, alguns creuen que s'utilitza

knifeblade o «trempaplomes» perquè Stephen és una persona analítica i independent que després d'haver tallat de soca-rel les seues relacions familiars ha de tornar i fer-se'n càrrec.

Una altra al·lusió a la mitologia és quan al text apareix: «Mercurial Malachi. A limp black missile flew out of his talking hands», que en la seua versió traduïda diu «Malachi Mercurial. Un projectil negre, tou, volà de les seves mans eloqüents». Aquest fragment fa referència al déu Mercuri, que era el missatger dels déus i al qual se li atribuïen l'eloqüència, la perspicàcia o la rapidesa. Per això Mallafrè utilitza adjectius, com «eloqüent» per a *talking hands*, per a reflectir els trets característics d'aquest déu.

Pel que fa a les al·lusions a la litúrgia, Joyce utilitza fragments religiosos i ho fa amb les corresponents expressions llatines. Davant aquesta qüestió, Mallafrè no necessita fer cap traducció ja que opta per mantenir-les també en llatí. Ací hi ha alguns dels exemples:

—*In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.*

—*Liliata rutilantium te confessorum turma circumdet: Iubilantium te virginum chorus excipiat.*

Però no sempre és així, ja que també apareixen al·lusions en el text que no estan precisament en llatí, com és el cas següent: «Lead him not into temptation»; la qual en la traducció al català apareix com: «No permeteu que caigui en la temptació». En aquest cas, l'al·lusió fa referència a un fragment de la pregària del parenostre, la qual és una oració fixada.

Es fan també al·lusions a personatges religiosos, com per exemple quan es menciona el nom d'Úrsula, en anglés *Ursula*, quan Mulligan li conta a Stephen que sa tia contracta criades lletges perquè no vol que el nebot caiga en la temptació. Per aquest motiu sa tia rep el nom d'Úrsula, com la santa que es convertí en màrtir en morir a mans dels huns quan es va negar a casar-se amb Àtila per no perdre la virginitat. D'aquesta llegenda en deriva la llegenda de les onze mil verges que l'acompanyaven i que també moriren perquè seguiren el seu exemple.

Joyce posa en boca de Mulligan un altre personatge religiós en la frase «I'm not equal to Thomas Aquinas and the fiftyfive reasons he has made to prop it up», la qual Mallafrè tradueix per «No estic a l'altura de Tomàs d'Aquino i els cinquanta-cinc arguments que va inventar per apuntalar la seua teoria», perquè aquest sant intentava reconciliar la fe amb la raó i, en la situació en què el personatge ho diu, Haines

estava demanant a Stephen que parlara sobre Hamlet, però per a parlar-ne primer calien unes quantes cerveses. Potser, l'al·lusió que es fa ací siga per a referir-se al fet que una cosa no pot anar separada de l'altra, com si fos un beuratge màgic que despertara l'enginy per poder parlar d'aquests temes.

La següent al·lusió podria fer referència a moltes coses diferents. En el moment en què Joyce escriu «Japhet in search of a father!», el que fa Mallafrè és fer una traducció literal: «Jàfet a la recerca d'un pare». Però aquesta breu frase podria estar o bé relacionada amb la literatura, el Hamlet de Shakespeare o la novel·la escrita pel capità Frederick Marryat el 1836 que rep com a títol la mateixa frase en anglés, o bé amb la religió, que podria referir-se a Jàfet el fill de Noé. Allò que es diu de totes aquestes referències és que podrien estar relacionades amb el fet que el fill és l'ombra del pare, que sempre ha estat absent, com li ocorre al personatge de Stephen.

Pel que fa a les al·lusions a obres literàries, trobem referències a Algernon Charles Swinburne i a les seues obres *The Triumph of time* i *The Oblation*. Quan es diu: «Isn't the sea what Algy calls it: a grey sweet mother?», que és traduït al català com a «No és el mar, com diu l'Algy, una gran mare dolça?», aquest fragment està basat en l'oració següent de *The Triumph of time*: «I will go back to the great sweet mother, Mother and lover of men, the sea». Pel que fa a la segona obra, *The Oblation*, el fragment a què fa referència és quan Mulligan li paga a la lletera i li diu mentre aquesta se'n va: «Ask me more of me, sweet. All I can give you I give. [...] Heart of my heart, were it more, More would be laid at your feet»; que al català es tradueix per: «Només tinc això que veus, i no et puc donar res més. [...] Cor del meu cor, més n'hi hagués, més posaria als teus peus». En aquest fragment de *The Oblation* podem observar que Mallafrè ho ha traduït reproduint la rima que té el poema original.

També hi ha al·lusions a Oscar Wilde i a Dorian Gray, però en aquesta mateixa al·lusió podríem trobar relació també amb l'obra de Shakespeare, *La tempesta*. Ací trobem l'exemple: «The rage of Caliban at not seeing his face in a mirror, he said. If Wilde were only alive to see you!»; que al català és traduïda de la següent manera: «La ràbia de Caliban de no veure's la cara al mirall —digué—. Si Wilde fos viu per veure't!».

Endemés, trobem un fragment del poema de Walt Whitman, *Leaves of Grass*, que Joyce incorpora en el text: «Do I contradict myself? Very well then... I contradict myself»; i en català: «Em contradic a mi mateix? Molt bé, doncs, em contradic».

En aquests dos darrers casos, podem observar que s'opta per fer una traducció literal de les al·lusions.

A més a més, també apareixen al·lusions a l'*Odissea* d'Homer, per exemple, amb la frase *Epí oínopa pónton*, la qual es manté en grec tant en l'original com en la traducció, tot i que en català s'afegeixen els accents per marcar la síl·laba tònica. En aquest mateix paràgraf, apareix una altra referència en grec «Thalatta! Thalatta!» la qual, al igual que en l'anterior referència, també s'introdueixen els accents i ho trobem així al text: «Thálatta! Thálatta!». Aquesta paraula significa «El mar! El mar!» i està relacionada amb l'obra de Xenofont, *Anàbasi*.

A més a més, també es fa al·lusió a *Així parlà Zaratrustra*, fent menció al superhome de Nietzsche, el *Uebermensch*, el qual s'ha mantingut en alemany tant en l'original com en la traducció.

Al llarg d'aquestes vint pàgines, sorgeixen noms de personatges d'altres obres en diverses situacions i contexts que Joyce aconsegueix entremesclar unint ambdues històries, és a dir, la del personatge en la seua obra original amb la de la situació que s'està vivint a l'*Ulisses*.

Joyce també cita el nom d'alguns dels personatges d'obres seues anteriors, com poden ser Cranly o Clive Kemthorpe del *Retrat d'un artista adolescent*. També apareixen els noms de sir Peter Teazle, que és un dels personatges de l'obra de Richard Brinsley Sheridan; o la vella Grogan, que és un personatge d'una cançó popular irlandesa anònima que es diu *Ned Rogan*, entre molts altres.

Per acabar amb aquest punt de les al·lusions, sols cal dir que Mallafrè, davant aquestes, ha seguit en moltes ocasions un mètode que es basa principalment en la traducció literal, però de vegades no ha fet falta cap traducció ja que ha mantingut l'al·lusió en la seua forma pura (l·latí, grec, alemany), i, finalment, en el cas del poema ha fet la reproducció de la rima dels versos de l'original.

5.2. Jocs de paraules

De vegades certs jocs de paraules són senzillament intraduïbles. Les connotacions o la polisèmia dels mots d'una llengua no sempre es poden traduir i s'ha de recórrer a la nota a peu de pàgina o a ajustaments especials. Però s'han d'esgotar abans totes les possibilitats. (Mallafrè, 1991: 119)

Aquesta és la reflexió que fa Mallafrè en l'apartat de jocs de paraules del *Capítol IV* del seu llibre. Ens ho diu clar i ras, sense embuts, i com era d'esperar han aparegut alguns jocs de paraules en el fragment a analitzar, tot i que al traductor no li ha fet falta posar cap nota al peu ni en aquest primer capítol ni en la resta del llibre, pel que es pot observar.

En la primera pàgina del capítol, Mulligan diu: «For this, O dearly beloved, is the genuine Christine: body and soul and blood and ouns». Açò Mallafré ho tradueix per: «Perquè això, oh estimats germans, és l'essència cristina: cos, sang, ànima i ferides». Quant a la paraula *Ouns*, sols per deixar-ho clar, significa «ferides», ja que és una manera arcaica de referir-se a les ferides de Crist quan estava a la creu. Una vegada aclarit el significat d'aquest mot, ací el joc de paraules el trobem en Christine i Cristina, que juga amb el de nom de Cristians; el que Mulligan pretén és prendre-li el pèl a Stephen perquè ha rebut una formació religiosa. Podríem dir que ens trobem davant un cas de paronomàsia, ja que en el cas de l'anglès, que seria *Christian-Christine*, podria tractar-se o bé d'una síncope perquè suprimeix lletres, o bé d'una pròtesi perquè també n'afegeix. En el cas del català seria un cas de síncope, perquè només cal eliminar la “a” de *cristiana* i així passa a ser «essència cristina».

Mallafré tradueix «Dottyville with Conolly Norman» de la manera següent: «Vilaguillada amb el Conolly Norman». El mètode que segueix és el de fer una composició amb les paraules Vila+Guillada com ha fet Joyce amb *Dotty+Ville*. A més, reforça el sentit connotatiu quan menciona el nom de Conolly Norman, amb el qual fa una al·lusió a un psiquiatre del segle XX que estava a càrrec de l'hospital psiquiàtric més important d'Irlanda.

Més endavant, en una de les conversacions, Mulligan pronuncia la frase següent: «When I makes tea I makes tea, as old mother Grogan said. And when I makes water I makes water». Aquesta intervenció Mallafré la tradueix d'aquesta manera: «Quan vull fer te faig te, com deia la vella Grogan. I quan vull fer aigua, faig aigües... menors». En aquest cas veiem un paral·lelisme sintàctic en les oracions i es dona la casualitat que tant la col·locació en anglès com en català conté la mateixa paraula: aigua. No obstant això, podríem considerar aquest joc de paraules com una recreació parcial perquè en la traducció Mallafré ha d'afegir «menors» perquè no es confonga amb l'expressió *fer aigües*, que vol dir començar a dubtar o a vacil·lar en una empresa o una creença o també quan en un vaixell entra aigua.

Quan Joyce diu «My familiar, after me, calling Steeeeeeeeeephen», la paraula *familiar* es refereix com a substantiu a un esperit o fantasma per això crida al personatge d'aquella manera, simulant com si el cridaren del més enllà; per aconseguir aquest efecte, Joyce fa ús d'una pròtesi afegint d'aquesta manera fins a nou vocals més. En el cas del català, Mallafrè fa una còpia directa del joc de paraules i segueix el model de Joyce de la pròtesi; finalment, la traducció queda així: «El meu custodi, al darrere, cridant Steeeeeeeeeephen!».

Llavors, aquests exemples han mirat d'il·lustrar com tradueix Mallafrè els jocs de paraules, ja siga fent una composició; una traducció literal, tot i que parcial amb l'afegit de mots; o l'ús de síncope i pròtesis. També ha resultat possible que les paraules i les estructures dels jocs de paraules hagen sigut traduïbles al català, d'altra manera potser ens hauríem trobat amb alguna nota a peu de pàgina on ens explicarien la gràcia.

5.3. Registres

En aquest punt no parlarem de cap mètode que haja seguit Mallafrè amb els registres, sinó més bé ens centrarem en aquells contextos en què són evidents. No obstant això, abans de veure alguns fragments de la traducció de Mallafrè analitzarem un poc en general allò que ens trobem al llarg d'aquestes vint pàgines.

Pel que fa al camp, aquest fragment de text que s'ha escollit per fer l'anàlisi no és un text especialitzat, tot i que hi sovintegen les referències a la litúrgia. Per tant, es veuen reflectides situacions religioses amb oracions que ens recorden, per exemple, al sagrament de l'extremunció (*Liliata rutilantium te confessorum turma circumdet: Iubilantium te virginum chorus excipiat*) o bé a la benedicció dels aliments en la taula abans de menjar-se'ls («Oh Déu Pare omnipotent, amb ta divina paraula, beneeix aquesta taula i a tots nosaltres»). Endemés, cal destacar que és normal que durant els diàlegs s'observen també elements constants que tenen a veure amb la religió.

Quant al mode, encara que el text presenta característiques i marques d'oralitat en els diàlegs, sembla que manque d'espontaneïtat perquè les respostes dels personatges són en ocasions molt elaborades, encara que no sempre és així. Açò ocorre sobretot amb les intervencions del personatge de Boc Mulligan.

Respecte al tenor, hi trobem trets d'informalitat i de formalitat, així com també hi observem trets col·loquials reflectits en expressions com les següents: Que se'n

vagin a l'infern tots; estic pelat; Redéu; cagada; el ranxo està a punt; ja te'n pots anar a fer punyetes tu i els teus detallats de París; etc.

Ara veurem un parell de fragments de la traducció de Mallafré per il·lustrar aquesta qüestió. En primer lloc, cal destacar que en aquestes vint pàgines apareixen tres personatges, dos dels quals solen mantindre un registre col·loquial i estàndard amb un toc d'informalitat quan parlen entre ells, però, per exemple, quan apareix la lletera es dirigeixen a ella amb educació mantenint aquest registre, tot i que d'una manera més formal, fent ús d'expressions de cortesia i parlant-li de vostè; de la mateixa manera ella es dirigeix a ells.

Però el tercer personatge en discòrdia destaca per fer, de vegades, canvis bruscs de registre. En algun moment et pots trobar amb una expressió vulgar i en un altre que et demane gentilment alguna cosa. Aquest personatge és Boc Mulligan, que és un dels personatges que més hem mencionat, però això és perquè Joyce fa d'ell un personatge molt xerrador. Mulligan potser utilitza un registre familiar, col·loquial i/o estàndard, com en aquest cas:

—Dedalus, sigues bon moix i baixa. L'esmorzar és a punt. El Haines s'excusa d'haver-nos despertat ahir a la nit. Ja està aclarit.

O bé, com ocorre en aquest cas:

—Cagada! —digué entre dents.

Anà a la plataforma i, posant la mà a la butxaca de Stephen, digué:

—Deixeu-nos en préstec el vostre escuranassos per eixugar la navalla.

Resulta ben clar com en un moment fa ús d'un registre vulgar amb eixa expressió de renec i com en la seua següent intervenció canvia a un registre més formal que definiria a mig camí entre culte i estàndard, perquè la seua manera de dirigir-se a Stephen fa recordar, per exemple, la manera en què un cavaller es dirigiria a una dama en un altre context.

Pel que fa a les reflexions de Mallafrè sobre aquest assumpte, en l'apartat del seu llibre corresponent a aquesta qüestió, a part de parlar dels registres, també introdueix els nivells, que no arriben a ser el mateix. Per a demostrar-ho elegeix un fragment

que apareix en aquestes vint pàgines que s'estan analitzant, que és quan la lletera va a portar-los llet a la torre Martello. Doncs bé, aquest exemple és el següent:

Només que poguéssim viure un bon menjar com aquest —li digué ell en veu alta—, no tindríem el país com el tenim, ple de dents corcades i de panxes podrides. Vivint en un aiguamoll, menjant plats econòmics i amb els carrers plens de pols, fems de cavall i gargalls de tísic.

—És estudiant de medicina, senyor? —preguntà la vella.

—Sí, senyora —respongué Boc Mulligan.

El que diu el traductor respecte d'aquest fragment és que el llenguatge que utilitza el personatge de Mulligan no és que siga tècnic, però que solament el nivell d'un estudiant de medicina podria permetre's fer un ús d'un registre tan vulgar de la llengua. És a dir, i segons el que dona a entendre, que un estudiant el nivell del qual podríem considerar alt, perquè ha rebut una educació, és capaç d'adaptar la llengua a qualsevol registre, i en aquest fragment es dona el cas d'adaptar-lo a un registre vulgar perquè la lletera ho entenga.

Aquests exemples eren per fer una xicoteta ullada al tema dels registres i mencionar per damunt els nivells que menciona Mallafrè en el seu apartat. Finalment, la conclusió que traiem és que, en la traducció, els registres es reflecteixen i reproduïxen com en l'original. Endemés, i per més informació, Mallafrè també va dir sobre aquest tema que l'*Ulisses* li va permetre fer ús d'argots, com és el cas del *caló*.

6. Conclusions (validació dels objectius)

Com a conclusió, aquesta anàlisi traductològica ens permet esbrinar, tot i que no de manera exhaustiva, la metodologia amb què s'enfronta Mallafrè. Aquesta anàlisi ha estat reduïda a les al·lusions, que n'eren moltes, als jocs de paraules i als registres, però també ens haguérem pogut centrar en altres temes. Simplement aquestes qüestions van ser les escollides perquè eren, dins del que cap, prou recognoscibles al text i donaven molt de joc a l'hora de tractar-les.

Per tant, per fer un breu resum, Mallafrè, davant les diverses al·lusions a moments de la litúrgia, obres de la literatura o a la mitologia, el que va fer fou o bé fer una adaptació fonètica al català, o fer una traducció literal, o reproduir la rima del poema

que sortia, o bé mantenir-ho en la seua llengua original; ja fóra el llatí, el grec o l'alemany.

Amb els jocs de paraules, almenys en aquest fragment que s'ha analitzat, no se sap si per fortuna, Mallafrè va poder traduir-los sense massa problema perquè els mateixos jocs utilitzaven termes amb què es podia jugar i modelar. Per aquest motiu no li va fer falta utilitzar cap nota al peu per explicar-los. Llavors, la solució restava en fer o bé una composició, o una recreació parcial del joc de paraules, o bé ens trobem amb casos de paronomàsia que es resolen amb la síncope i la pròtesi.

A més a més, ja en l'apartat dels registres, no es pretén analitzar quina metodologia en concret va seguir Mallafrè, sinó més bé es tractava d'identificar alguns fragments que il·lustraren les característiques que tenia el text i també veure un poc per damunt allò dels nivells que el traductor explicava tan breument en el seu llibre. Per tant, sols queda afegir que és un text molt complet i molt complex que presenta una gran varietat de registres, que passen des del vulgar fins arribar al formal.

6.1. Reflexions

En aquest apartat, cal destacar que hem pogut comprovar que l'*Ulisses* no és gaire fàcil de llegir. Ha suposat una feina dura i complicada, ja que s'ha d'estar amb tots els sentits posats quan es llig i s'ha de sospitar tothora de cada paraula, que pot guardar alguna cosa amagada.

Finalment, pel que fa als objectius d'aquest TFG, he pogut satisfer eixa curiositat que sentia i puc dir, com crec que ja s'ha dit en algun altre moment d'aquest treball, que la tasca de Mallafrè de traduir aquesta complexa mescla d'al·lusions, jocs de paraules, registres i tot el que Joyce va incloure en la seua obra és una tasca verdaderament admirable.

Sabia que dedicar aquest TFG a l'*Ulisses* suposava una missió bastant complicada, un repte difícil, que de fet ho ha sigut, perquè hi ha hagut alguns moments de frustració, però també ha sigut satisfactòria en el sentit que és una novel·la molt enriquidora i sembla que mai sàpigues prou, sempre hi ha alguna cosa amagada per descobrir.

Quant a l'anàlisi, allò que potser resulta més fatigós és el fet de llegir i rellegir el capítol una vegada rere d'una altra. Al final hi ha moments en què costa distingir una

cosa d'una altra, per això la frustració de què es parla abans. No obstant això, és un pas que s'ha de fer per veure com actua el traductor davant els problemes que poden sorgir en la traducció i aprendre d'ell, qui sap, per a un futur.

6.2. Relació del treball amb els coneixements adquirits a la carrera

Per a fer aquest treball, tant les assignatures com l'itinerari de literària ajuden molt donant la base teòrica i pràctica de la traducció, ja que en les classes traduïm jocs de paraules i es tracta també el tema dels registres. Pel que fa a les al·lusions, això ja és qüestió del lector, de la cultura del qual dependrà identificar-les o no. No obstant això, aquesta base que ens han ensenyat i en la qual ens han instruït serveix de molta ajuda per poder fer l'anàlisi traductològica.

6.3. Interessos futurs

Quant als meus interessos futurs crec que podria donar-se l'oportunitat de continuar més endavant amb aquesta anàlisi de manera més profunda. He de confessar que el tema de les al·lusions m'ha causat molta curiositat, perquè qualsevol cosa podia tenir a veure i estar relacionada amb moltes coses diferents. En aquest sentit, Joyce ha fet una tasca increïble, i això que sols he fet una anàlisi de les vint primeres pàgines; si es fera una anàlisi de tota la novel·la hi hauria molta cosa a comentar. No obstant això, potser estiga bé continuar per aquest camí d'al·lusions i referències infinites en un futur no molt llunyà.

7. Bibliografia

Genius (S.D.). *Ulysses* (Chap. 1 - Telemachus). Recuperat de:

<http://genius.com/2463799/James-joyce-ulysses-chap-1-telemachus/Kinch-the-knife-blade>

Gran Enciclopèdia Catalana (S.D.): Úrsula. Recuperat de:

<http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0068661.xml>

Joyce, J. (2010). *Ulysses*, Hertfordshire: Wordsworth Classics.

Joyce, J. (2013). *Ulisses*, Barcelona: La butxaca.

- Lladó, R. (1998). Paronomàsia i homofonia en el joc de paraules, Barcelona: *Quaderns*, Revista de traducció, 45-56. Recuperat de:
<http://www.raco.cat/index.php/quadernstraduccio/article/viewFile/25160/249>
 94
- Mallafre, J. (1981). Notes i eines de traducció d'Ulisses. *Quaderns Crema*: 5, 115-118. Recuperta de: <http://parles.upf.edu/ca/content/notes-i-eines-de-traduccio-dulisses>
- Mallafre, J. (1982). Una aventura: traduir l'Ulisses. *Serra d'Or*: 277, 9-10. Recuperat de: <http://parles.upf.edu/ca/content/una-aventura-traduir-lulisses>
- Mallafre, J. (1991). *Llengua de tribu i llengua de polis: bases d'una traducció literària*. Barcelona: Quaderns Crema.
- Mercé (21/09/12). Joaquim Mallafre. L'apunt biogràfic d'Adam Manyé. Recuperat de: <http://www.bibgirona.cat/blogs/club-de-lectura-caldes/posts/2012/9/21/joaquim-mallafre-lapunt-biografic-dadam-manye>
- Poetry foundation (S.D.). The Triumph of Time. Recuperat de:
<http://www.poetryfoundation.org/poem/174574>
- Ulysses seen (02/01/10). Telemachus 0050. Recuperat de:
<http://ulyssesseen.com/landing/tag/japhet/>
- Vocabulary lists (09/02/10). James Joyce's "Ulysses" Part 1. Recuperat de:
<http://www.vocabulary.com/lists/25373#view=notes>
- Wikibooks (06/09/12). Annotations to James Joyce's Ulysses/Telemachus/004.
 Recuperat de:
[http://en.wikibooks.org/wiki/Annotations_to_James_Joyce%27s_Ulysses/Tel
 emachus/004](http://en.wikibooks.org/wiki/Annotations_to_James_Joyce%27s_Ulysses/Tel%20emachus/004)

Wikipedia (10/10/14). Stephen Dedalus. Recuperat de:

http://ca.wikipedia.org/wiki/Stephen_Dedalus

Wikipedia (21/05/15). Daedalus. Recuperat de:

<http://en.wikipedia.org/wiki/Daedalus>